

Μάθημα 28ο

Ἡ διατροφή τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν ζώων (Α΄)

Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον σπεῖρον σπέρμα, ὃ ἐστὶν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπὸν σπέρματος σπορίμου, ὑμῖν ἔσται εἰς βρωσιν·

»καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ παντὶ ἐρπετῷ ἔρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ ψυχὴν ζωῆς, καὶ πάντα χόρτον χλωρὸν εἰς βρωσιν. καὶ ἐγένετο οὕτως.»¹

Νά σᾶς τό ἀποδώσω.

Καὶ εἶπε ὁ Θεός στούς πρωτοπλάστους: Νά, σᾶς ἔχω δώσει κάθε χόρτο πού βγάζει σπόρο, πού σπεύρεται καὶ πολλαπλασιάζεται καὶ ὑπάρχει πάνω σέ ὅλη τή γῆ, καὶ κάθε δένδρο πού ἔχει καρπό, καί μέ τούς σπόρους τῶν καρπῶν του πολλαπλασιάζεται, νά εἶναι γιά σᾶς φαγητό. Ἐπίσης καί σέ ὅλα τά θηρία τῆς γῆς καί σέ ὅλα τά πουλιά τοῦ οὐρανοῦ καί σέ κάθε ἐρπετό

1. Γέν. 1, 29-30.

πού ἔρπει καί περπατάει πάνω στή γῆ καί πού ἔχει μέσα του ζωή ἔδωσα κάθε χορτάρι χλωρό γιά φαγητό του. Καί ἔγινε ἔτσι.

Παρατηροῦμε, παιδιά, ὅτι ὁ Θεός, εὐθύς μετά τήν εὐλογία, καθορίζει καί τή δίαιτα ὅλων τῶν ζώντων ὀργανισμῶν καί τοῦ ἀνθρώπου. Δηλαδή, μέ ἄλλα λόγια, ὁ Θεός φροντίζει καί γιά τό φαγητό ὅλων τῶν ζωντανῶν δημιουργημάτων Του. Εἶναι πάρα πολύ φυσικό.

Βλέπετε ὅτι ὁ Θεός ἔστρωσε καί τράπεζα;... Διότι –πῶς νά τό κάνουμε;– δημιούργησε ἔτσι τούς ζωντανούς ὀργανισμούς, ὥστε νά προσλαμβάνουν τροφή· νά μή ζοῦν ἂν δέν τρῶνε. Δηλαδή ὅλοι οἱ ὀργανισμοί πού πῆραν τήν εὐλογία νά ὑπάρξουν πρέπει νά τρέφονται.

Σᾶς κάνει ἐντύπωση αὐτό; Διότι ἡ ζωή χωρίς τροφή ἔχει ἐπιφυλαχθεῖ γιά τόν μέλλοντα αἰῶνα, ὅταν πιά οἱ ἄνθρωποι δέν θά ἔχουν ἀνάγκη τροφῆς. Πότε; Μετά τήν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν. Ὅταν ὁ Χριστός ἔλθει ξανά στόν κόσμο καί ἀναστηθοῦν ὅλοι οἱ νεκροί, καί μαζί μέ τούς τότε ἐπιζῶντες θά ἀλλαχθοῦν ἀπό τή φθορά στήν ἀφθαρσία καί ἀπό τόν θάνατο στήν ἀθανασία,² τότε βεβαίως δέν θά ὑπάρχει πιά ἡ ἀνάγκη τροφῆς. Ὅπως λέει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, «οὐκ ἔστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρωσικῆ καὶ πόσις»³. Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δέν συνίσταται στό νά τρῶμε καί νά πίνουμε· στή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δέν θά ὑπάρχει τροφή.

Μάλιστα, προσέξατε ὅτι ὁ Χριστός, μετά τήν ἀνάστασή Του, δέν εἶχε ἀνάγκη τροφῆς; Ἐφαγε ὅμως· κατ' οἰκονομίαν ἔφαγε, κατά παραχώρησιν, γιά νά δεί-

2. Βλ. Α΄ Κορ. 15, 53-54. Α΄ Θεσ. 4, 14-17.

3. Ρωμ. 14,17. Βλ. Ματθ. 22,30. Μάρκ. 12,25. Λουκᾶ 20,34-35.

ξει στους μαθητές Του ότι δέν ἦταν φάντασμα. Διότι δέν μπορούσαν οἱ ἴδιοι νά φαντασθοῦν ὅτι αὐτός πού ἔβλεπαν μπροστά τους ἦταν ὁ Διδάσκαλός τους, τόν ὁποῖο εἶδαν κρεμασμένο πάνω στόν σταυρό νά πεθαίνει – πῶς ἦταν δυνατόν; Καί τότε ὁ Κύριος, γιά νά τούς πείσει ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος, ἀφοῦ βεβαίως προηγουμένως τούς προέτρεψε νά Τόν ψηλαφήσουν, τούς εἶπε: *Ἔχετε τίποτε φαγώσιμο;* Τότε τοῦ ἔφεραν ἓνα κομμάτι κηρήθρας μέ μέλι καί ἓνα κομμάτι ψημένο ψάρι, καί ἔφαγε «ἐνώπιον αὐτῶν», μπροστά σέ ὅλους, γιά νά πιστοποιήσει ὅτι εἶναι πραγματικά ἄνθρωπος, δηλαδή ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος μέ τό παλιό Του σῶμα, ἀνακαινισμένο βεβαίως, καί ὅτι δέν βλέπουν φάντασμα οἱ Μαθητές.⁴

Ὡστε στή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, παιδιά, δέν θά τρῶμε, δέν θά ὑπάρχει ἀνάγκη τροφῆς. Τώρα ὅμως ὁ Θεός ἔκανε αὐτήν τή Δημιουργία νά ὑπάρχει, νά ζεῖ, μόνο ἐφόσον θά τρέφεται. Βλέπει κανεῖς ὅτι ὁ Θεός εἶναι παντοδύναμος, κινεῖται ὅπως ὁ ἴδιος θέλει.

Ἀλλά ποιά εἶναι αὐτή ἡ τροφή πού καθορίζεται γιά τούς ζωντανούς ὁργανισμούς;

Προφανῶς, ὅπως εἶδαμε ἀπό τό ἱερό κείμενο, εἶναι τό φυτικό βασίλειο· δηλαδή εἶναι ὅλα τά φυτά, σέ ὁποιαδήποτε μορφή καί ἂν βρίσκονται αὐτά. Καί αὐτή ἡ τροφή ἀπό τό φυτικό βασίλειο εἶναι καί γιά τόν ἄνθρωπο, εἶναι καί γιά τά ζῶα.

Δηλαδή ὁ Θεός δέν ἔδωσε γιά τροφή τό κρέας! Σᾶς κάνει ἐντύπωση αὐτό; Πουθενά δέν βλέπουμε στό ἱερό κείμενο νά τρῶνε οἱ ἄνθρωποι κρέας. Οὔτε καί τά ζῶα θά ἔτρωγαν κρέας. Συνεπῶς ἡ τροφή τοῦ ἀνθρώ-

4. Βλ. Λουκᾶ 24, 36-43.

που καί τῶν ζώων, ὅλων τῶν ζώων, θά ἦταν μόνο ἀπό τό φυτικό βασίλειο.

Παρά ταῦτα, ὁ ἄνθρωπος ἐκρεωφάγησε, δηλαδή ἔφαγε κρέας!

Πότε ὅμως συνέβη αὐτό, νά φάει κρέας; Αὐτό συνέβη μετά τήν πτώση τῶν πρωτοπλάστων.

Ἔτσι, βλέπουμε τόν Ἄβελ νά εἶναι ποιμένας προβάτων. Τί σήμαινε νά εἶναι ποιμένας προβάτων; Ἐπιναν μόνο τό γάλα;... Ἄρα εἶχε ἀρχίσει ἡ κρεοφαγία. Τό κρέας ὅμως δέν ἦταν στήν εὐλογία τοῦ Θεοῦ γιά φαγητό τῶν ἀνθρώπων. Καί ἐφόσον ἔφαγαν κρέας οἱ ἄνθρωποι, ἔφαγαν κρέας καί τά ζῶα.⁵ Δηλαδή παρατηροῦμε ὅτι μετά τήν πτώση ὑπάρχει αὐτή ἡ διαφορά.

Βλέπουμε λοιπόν ἐδῶ ὅτι τό κρέας δέν εὐλογήθηκε τότε· εὐλογήθηκε ὅμως ἀργότερα, μετά τόν κατακλυσμό· τότε ὁ Θεός εὐλόγησε τό κρέας καί τό παραχώρησε πλέον. Κοιτάξτε· τό ἔκανε αὐτό, ἀφότου βεβαίως οἱ ἄνθρωποι ἔφαγαν. Κάνει μιὰ παραχώρηση ὁ Θεός.⁶

Διαβάζουμε στό βιβλίο τῆς Γενέσεως:

«Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὸν Νῶε –πέρασαν πολλές γενιές ἀπὸ τὸν Ἀδάμ– καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ –πού ἦταν ὅλοι μαζί ὁκτώ ψυχές– καὶ εἶπεν αὐτοῖς· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς.»⁷

Βλέπετε; γίνεται ἀνανέωση τῆς εὐλογίας.

5. Βλ. *Πρὸς Αὐτόλυνον*, 17, PG 6, 1080C: «τοῦ γὰρ ἀνθρώπου παραβάντος, καὶ αὐτὰ (τά ζῶα) συμπαρέβη». *Ρωμ.* 8, 21-22.

6. Βλ. Ἀρχιμ. Ἰωήλ Γιαννακοπούλου, *Ἡ Γένεσις*, σσ. 44, 92.

7. *Γέν.* 9, 1.

Γιατί ὁ Θεός ἀνανεώνει τὴν εὐλογία; Διότι ἡ εὐλογία πού ἔδωσε στοὺς πρωτοπλάστους καταπατήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μέ τό πληθος τῶν παραβάσεών τους.

Καί τώρα ἐδῶ ὁ Θεός ἀνανεώνει τὴν εὐλογία, καί μάλιστα ὅπως καί τὴν πρώτη φορά, χρησιμοποιώντας τίς ἴδιες λέξεις, «αὐξάνεσθε» καί «πληθύνεσθε» καί «πληρώσατε» καί «κατακυριεύσατε», τά τέσσερα αὐτά ρήματα, πού λέγαμε στά προηγούμενα μαθήματα καί εἴχαμε ἀναλύσει.

Συνεχίζουμε: «καὶ πᾶν ἐρπετόν, ὃ ἐστι ζῶν, ὑμῖν ἔσται εἰς βρωσιν»· καί κάθε τί πού περπατάει καί εἶναι ζωντανό, ὅς εἶναι γιά σᾶς φαγώσιμο.

Ὅταν λέει ἐρπετόν, δέν ἐννοεῖ τά φίδια, ἀλλά κάθε τί πού περπατάει ἐπάνω στή γῇ. Ὅχι ἀπλῶς ἔρπει, ἀλλά περπατάει καί εἶναι ζωντανό.

»ὥς λάχανα χόρτου δέδωκα ὑμῖν τὰ πάντα· ὅπως σᾶς ἔδωσα τό φυτικό βασίλειο, τώρα σᾶς δίνω καί τό ζωϊκό βασίλειο, σάν νά ἦταν κι αὐτό φυτικό βασίλειο.

Βέβαια, ἐδῶ ὑπάρχει καί ἓνας ὑπαινιγμός, ὅχι πολύ εὐχάριστος. Δηλαδή, μέ τὴν φράση «ὥς λάχανα χόρτου δέδωκα ὑμῖν τὰ πάντα», ὁ Θεός σάν νά τοὺς ἔλεγε: Ἐγώ σᾶς εἶχα δώσει ὥς τροφή μόνο τό φυτικό βασίλειο· ὅμως ἐσεῖς σταθήκατε παραβάτες... Ἀλλά, τέλος πάντων, ἐγώ ὑποχωρῶ –ὁ Θεός ὑποχωρεῖ!– καί σᾶς παραχωρῶ νά φᾶτε καί κρέας, ὅπως θά τρώγατε καί ἀπὸ τό φυτικό βασίλειο. Εἶναι ἓνας λεπτὸς ὑπαινιγμός.

»Πλὴν κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς οὐ φάγεσθε.»⁸ Ὁ-

8. Γέν. 9, 4.

μωσ δέν θά φᾶτε κρέας πού νά εἶναι μέσα τό αἷμα του.

Τέτοια περίπτωση εἶναι ὅταν πνίγει κανεῖς τό ζῶο, τό λεγόμενο *πνικτόν*. Τό αἷμα δέν φεύγει, ἀλλά μένει μέσα στό κρέας· καί τρώγοντας κανεῖς μετά τό κρέας, τρώει καί τό αἷμα.⁹

Τά ζῶα, ὅπως ξέρετε, συνήθως τά σφάζουμε· συνεπῶς τό αἷμα φεύγει. Συνηθίζουν τά κουνέλια νά μή τά σφάζουν, ἀλλά νά τά πνίγουν· τά κάνουν, ἅς τό ποῦμε, *πνικτά*. Τούς χτυποῦν τό κεφάλι πίσω ἀπό τά αὐτιά, καί τό κουνέλι πεθαίνει. Ἀλλά μ' αὐτόν τόν τρόπο τό αἷμα του δέν φεύγει· εἶναι μέσα.

Λέει λοιπόν ἐδῶ ὁ Θεός: *Μπορεῖτε νά φᾶτε κρέας, ἀλλά μέ τόν ὅρο ὅτι τό κρέας πού θά φᾶτε δέν θά ἔχει αἷμα*. Δηλαδή δέν θά φᾶτε τό αἷμα.

Ἐδῶ ἅς κάνω μιά μικρή παρενθεση, γιά νά ἐξηγήσω μία ἀπορία πού ἴσως ἔχετε· *γιατί τό κάνει αὐτό ὁ Θεός;*

Παιδιά, ἀπό ὅσα ὁ Θεός δίνει, πάντοτε ἔχει καί ἕνα κρατούμενο. Αὐτό κάνει πάντοτε· κρατάει κάτι.

Ὅταν στούς πρωτοπλάστους λέει *ὁλόκληρος ὁ Παράδεισος εἶναι δικός σας, καί ἡ γῆ εἶναι δική σας*, ἀλλά μόνο ἀπό τούς καρπούς ἐνός δένδρου δέν θά φᾶτε, αὐτό γιατί τό κάνει ὁ Θεός; Τό κρατάει γιά λογαριασμό Του.

Ἔτσι τώρα καί γιά τό κρέας λέει: *θά τρῶτε κρέας, ἀλλά δέν θά πίνετε τό αἷμα*. Διότι στήν ἀρχαιότητα, καί σήμερα ἀκόμα, πολλοί λαοί, ὅχι μόνο ἄγριοι, ἀλλά καί πολιτισμένοι, εἶχαν στή διατροφή τους τό αἷμα.

9. Βλ. *Λευιτ.* 17, 7-18. *Δ' Μακ.* 5, 2. *Πράξ.* 15, 20. 15, 29. 21, 25. Β' Κανόνα τῆς ἐν Γάγγρα Συνόδου.

Ἐγὼ θυμᾶμαι πῶς οἱ Γερμανοὶ μάζευαν τὸ αἷμα ἀπὸ τὰ ρουμανικά σφαγεῖα, τὸ ἔπηζαν, τὸ ἔβαζαν σέ κονσέρβες, τὸ ἔφερναν στήν Ἑλλάδα καὶ ὅπου ἄλλοῦ βρῖσκονταν οἱ Γερμανοί, καὶ τὸ ἔτρωγαν. Τὸ θυμᾶμαι αὐτό. Τό εἶχα δεῖ ἐξάλλου· τὸ ἔβλεπα.

Λοιπόν, δέν θά πίνετε αἷμα. Τό κρατάει αὐτό ὁ Θεός γιά λογαριασμό Του. Πάντοτε ἔχει ἓνα κρατούμενο ὁ Θεός. Δέν εἶναι ὅμως τῆς ὥρας νά σᾶς πῶ τὸ γιατί. Ὅταν θά μιλήσουμε γιά τούς πρωτοπλάστους καὶ θά ποῦμε γιατί ὁ Θεός τούς εἶπε νά μή δοκιμάσουν ἀπὸ τόν καρπὸ ἐκείνου τοῦ δένδρου, θά τό δοῦμε διεξοδικότερα.

Πάντως παρατηροῦμε ὅτι ὑπάρχει μία προοδευτική παραχώρηση τοῦ Θεοῦ στή δίαιτα τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή στό φαγητό του, ὡς ἐξῆς: Πρώτη φάση, δίνει εὐλογία γιά «πάντα χόρτον», γιά κάθε φυτό. Δεύτερη φάση, ἐπιτρέπει «πᾶν ξύλον», δηλαδή κάθε δένδρο. Τρίτη φάση, ἀκολουθεῖ «πᾶν ἔρπετόν», δηλαδή ὅ,τι εἶναι ζωντανό. Καὶ τέταρτη, «ὡς λάχανα χόρτου δέδωκα ὑμῖν τὰ πάντα», παραχωρεῖ τὰ πάντα· ὅπως ἔδωσα σ' ἐσᾶς ὅλα τὰ χορταρικά, μπορεῖτε νά φᾶτε ὅ,τι θέλετε.

Τί λέτε; μποροῦμε νά φᾶμε κρέας ἀπὸ ἄλογο, ἀπὸ γαίδαρο, ἀπὸ σκαντζόχοιρο ἢ ἀπὸ φίδι; Ναί, μποροῦμε νά φᾶμε. Τότε γιατί δέν τρῶμε; Δέν τρῶμε γιά λόγους καθαρὰ συναισθηματικούς· τίποτα ἄλλο. Τίποτα· μόνο αὐτό εἶναι. Μποροῦμε νά φᾶμε· δηλαδή ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά φᾶμε. Βέβαια, κάποια φυτά ἢ κάποια ζῶα μπορεῖ νά εἶναι καὶ ἀκατάλληλα γιά νά τά φᾶμε. Ἀλλά τὸ δικαίωμα νά τά φᾶμε τὸ ἔχουμε· δέν μᾶς ἀπαγορεύεται νά καταναλώσουμε ὅτιδήποτε, ἐάν τό θέλουμε.

Ἀργότερα ὁ ἀπόστολος Παῦλος θά γράψει: «*πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον*»¹⁰. Θά ὑπῆρχαν ἀργότερα αἵρεσεις πού θά ἔλεγαν ὅτι ὅλες οἱ τροφές δέν εἶναι καλές, καί μάλιστα σέ κάποιες ἀπ' αὐτές προσέδιδαν περιέργες ιδιότητες.

Τέτοιοι αἵρετικοί ἦταν οἱ Μανιχαῖοι.¹¹ Αὐτοί ἔλεγαν ὅτι οὔτε ἀπό τό φυτικό βασίλειο δέν ἐπιτρέπεται νά τρῶμε, γιατί οἱ καρποί, ὅσο εἶναι ἐπάνω στό δένδρο, ἔχουν ψυχή!... ὅτι μόνο τότε μπορούμε νά φᾶμε τούς καρπούς αὐτούς, ὅταν πεθάνουν οἱ ψυχές τους, καί οἱ καρποί πέσουν ἀπό τό δένδρο!... Ἀκοῦστε παρὰμύθια!...¹²

Μή νομίζετε· καί ὁ Βουδδισμός μέχρι σήμερα ἔτσι κινεῖται. Οἱ Βουδδιστές θεωροῦν τήν ἀγελάδα ἱερό ζῶο καί βεβαίως κρέας ἀγελάδων δέν τρῶνε· ἀλλά καί ἄλλα κρέατα δέν τρῶνε, γιατί νομίζουν ὅτι τό κρέας ἔχει ψυχή, ὅπως ἔχει καί ὁ ἄνθρωπος ψυχή.

Μ' αὐτή τήν ἔννοια ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι ρητή καί κατηγορηματική: «*πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον*»¹³. κάθε τί πού ἔκανε ὁ Θεός εἶναι καλό, καί τίποτα δέν πρέπει

10. Α' Τιμ. 4, 4.

11. Ὁ Μανιχαϊσμός ἦταν Γνωστικό σύστημα τοῦ μεσανατολικοῦ χώρου, πού ἐμφανίστηκε τόν 3ο αἰώνα μ.Χ. καί βασιζόταν στήν ἰδέα τῆς διαρκοῦς συγκρούσεως μεταξύ καλοῦ καί κακοῦ μέσα ἀπό τά δύο ἀνταγωνιστικά στοιχεῖα, τοῦ φωτός καί τοῦ σκοτός. Ἀποτελοῦσε μίγμα Γνωστικισμοῦ, Χριστιανισμοῦ, Βουδδισμοῦ, Ζωροαστρισμοῦ καί ἄλλων θρησκευτῶν ἀνατολικῶν λαῶν.

12. Βλ. Κολ. 2,8. Α' Τιμ. 1,3-4. Α' Τιμ. 4,7. Α' Τιμ. 6,20. Τίτ. 3,9.

13. Α' Τιμ. 4, 4.

νά πετᾶμε, ἄρκεῖ νά λαμβάνεται μέ εὐχαριστία καί εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν Θεό, πού μᾶς τό ἔδωσε.

Ὁ ἀπόστολος Παῦλος τό γράφει καί θετικά καί ἀρνητικά. Ὅταν λέει *κάθε κτίσμα εἶναι καλό*, αὐτὴ εἶναι ἡ θετική ὄψη, ἐνῶ καί *κανένα δέν εἶναι ἀπόβλητο* εἶναι ἡ ἀρνητική ὄψη. Θά τό φᾶς μέ εὐχαριστία. Θά κάνεις τὴν προσευχή σου, θά δοξάσεις τὸν Θεό, καί θά τό φᾶς. Μέ ἄλλα λόγια, δέν ὑπάρχει τίποτα τό *ἀκάθαρτο*. Τό γιατί δέν ὑπάρχουν *ἀκάθαρτα*, παρὰ μόνο γιὰ λόγους πού ὁ Θεός ὁρίζει, θά τό δοῦμε λίγο πιό κάτω.

Ὁ Θεός, μετὰ τὴν διευκρίνιση πού ἔκανε πρὸς τὸν ἄνθρωπο ὅτι μπορεῖ στό ἔξῃς νά τρώει κρέας ἀλλὰ χωρὶς αἷμα —*«πλὴν κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς οὐ φάγεσθε»*—, ἔρχεται νά συμπληρώσει καί τό ἔξῃς: *«καὶ γὰρ τὸ ὑμέτερον αἷμα τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἐκ χειρὸς πάντων τῶν θηρίων ἐκζητήσω αὐτό»*.¹⁴ Ὅταν ἐσεῖς θά φᾶτε κρέας μέ τό αἷμα, τότε ἐγὼ διὰ τῶν ζώων θά ζητήσω τό δικό σας αἷμα· μέ ἄλλα λόγια, θά σᾶς κατασπαράξουν τά θηρία, ἐάν ἐσεῖς παραβεῖτε αὐτὴν τὴν ἐντολή μου.¹⁵

Πράγματι, μπορούμε νά ποῦμε, παιδιά, ὅτι αὐτὸ πάντοτε συνέβαινε, συμβαίνει, ἀλλὰ καί θά συμβαίνει. Μία μάλιστα ἀπὸ τίς *πληγές* πού μᾶς ἀναφέρει τό βιβλίο τῆς Ἀποκαλύψεως δείχνει κάτι ἀνάλογο. Λέει:

«Καὶ ἐδόθη αὐτῷ (τῷ θανάτῳ) ἐξουσία ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, ἀποκτεῖναι ἐν ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ

14. Γέν. 9, 4-5.

15. Πρβλ. Ἰεζ. 18, 4· 20, Θεοδοωρήτου Κύρου, Ἑρωτήσεις εἰς τὴν Γένεσιν, ΝΔ', PG 80, 157B, καί Ὠριγένους Ἐκλογαί, PG 108B.

καὶ ἐν θανάτῳ καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς».¹⁶ Δηλαδή δόθηκε ἡ ἐξουσία στὰ θηρία νὰ κατασπαράξουν καὶ ἀνθρώπους ἀκόμη, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι παραβαίνουν αὐτὴν τὴν ἐντολή τοῦ Θεοῦ.

Ὅπως ξέρετε, τὰ ζῶα ἔγιναν γιὰ τὸν ἄνθρωπο.¹⁷

16. Ἀποκ. 6, 8. Ἀγαπητοί, κατ' ἀρχάς νὰ ξέρουμε ὅτι τὰ θηρία στέλλονται σέ περίπτωση ἀποστασίας (Λευιτ. 26, 22. Ἰεζ. 14, 21). Καὶ εἶναι μία πληγὴ τὸ ὅτι στρέφονται ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ τάχθηκαν νὰ ὑπηρετοῦν τὸν ἄνθρωπο. Φαίνεται ὅμως πὼς δέν εἶναι μόνο τὰ γνωστὰ θηρία τοῦ δάσους ἢ τῆς ζούγκλας, ὅπως τὸ λιοντάρι, ἡ τίγρις, ἀλλὰ εἶναι καὶ κάποια ἄλλα θηρία, χειρότερα ἀπὸ τὰ λιοντάρια. Νομίζω εἶναι καὶ τὰ ποικίλα ἔντομα, ὅπως οἱ μύγες καὶ τὰ κουνούπια, πού εἶναι φορεῖς ἀσθενειῶν, καὶ μποροῦν κι αὐτὰ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς θηρία, γιατί μποροῦν νὰ ἐπιφέρουν πραγματικά πολλή ζημία. Ἀλλὰ τὰ πιά φοβερά θηρία πού θά ἐξαποστείλει ὁ Θεός νομίζω πὼς εἶναι τὰ μικρόβια. Αὐτά, πού δέν τὰ βλέπουμε, ἔρχονται νὰ μᾶς ρίξουν χάμω, ἐμᾶς τοὺς ἀλαζόνες, πού σηκωθήκαμε στὰ δάκτυλα τῶν ποδιῶν μας, ὀρθώσαμε τὸν τράχηλό μας, νὰ ποῦμε στὸν Οὐρανὸ "Δέν ὑπάρχει Θεός!". Τί εἰρωνεῖα ὅμως... ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀλαζόνας νὰ πέφτει χάμω νεκρὸς ἀπὸ ἓνα ἀθέατο θηρίο, πού λέγεται μικρόβιο, πού λέγεται ἰός!... (Ἀπὸ τὴν 30ῇ Ὁμιλίᾳ τοῦ π. Ἀθανασίου στὴν Ἀποκάλυψη, 1-11-1981)

17. Ὅχι μόνο τὰ ζῶα, ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος ὁλόκληρος ἔγινε γιὰ τὸν ἄνθρωπο! Σέ ἕξι ἡμέρες «ἐποίησε» ὁ Θεός τὸν κόσμον, λέει ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων, «ἀλλ' ὁ κόσμος διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Κατήχησις IB', ΒΕΠΕΣ 39, 139). Τὸ ἴδιο λέει καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, ὅτι τὸ σύμπαν «ἐκτίσθη διὰ τὸν ἄνθρωπον» (PG 31, 1452C). Σ' αὐτὸ συμφωνεῖ καὶ ὁ ἱερός Χρυσόστομος, ὅτι γι' αὐτόν ἔγιναν «καρπῶν γενέσεις, καὶ φυτὰ, καὶ ἀλόγων γένη τοσαῦτα...» (PG 55, 233). «Δι' ἡμᾶς ἐποίησεν (ὁ Θεός) αὐτὸν τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὴν θάλατταν, τὸν ἀέρα, τὰ ἐν τῇ γῇ φυτὰ, καὶ ἄνθη τὰ ποικίλα, καὶ κτήνη, καὶ ἐρπετά, τὰ ἐν τῇ θαλάττῃ, τὰ ἐν ἀέρι μέσῳ, τὰ ἄστρα τὰ ἐν οὐρανῷ, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τὰ ὁρώμενα ἀπλῶς ἅπαντα...» (PG 58, 590). Καὶ καταλήγει: «Ἡ κτίσις ἅπασα διὰ τὸν ἄνθρωπον... Δι' αὐτόν τὰ ὁρώμενα πάντα» (PG 55, 116) καὶ «διὰ

Δέν θά εἶχαν νόημα νά ὑπάρχουν τά ζῶα, ἐάν δέν ὑπῆρχε ὁ ἄνθρωπος. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐκλείψει, τότε καί αὐτά δέν θά ἔχουν λόγο νά ὑπάρχουν. Βεβαίως, ἐγιναν πιά μπροστά, περιμένοντας τόν ἄνθρωπο, πού ἐγινε τελευταῖος.¹⁸ Ἀλλά ὅταν δέν θά ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος, δέν θά ὑπάρχουν οὔτε καί τά ζῶα. Μέ ἄλλα λόγια, τά ζῶα, καί γενικῶς ἡ κτίσις ὁλόκληρη, ἀκολουθεῖ τόν ἄνθρωπο τόσο στήν καταδίκη του, ὅσο καί στή σωτηρία του.¹⁹ Γι' αὐτό, ὅταν οἱ ἄνθρωποι κάποτε ἀμάρτησαν φοβερά, ὁ Θεός εἶπε: «ἀπαλείψω τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἐποίησα, ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους καὶ ἀπὸ ἐρπετῶν ἕως πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ»²⁰. δηλαδή, θά ἐξαφανίσω τόν ἄνθρωπο, καί μαζί μέ τόν ἄνθρωπο καί τά ζῶα.

Βλέπετε λοιπόν ὅτι τὴν τύχη, ἅς τό ποῦμε, τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀκολουθοῦν καί τά ζῶα; Καί ἀντιστρόφως· ὅταν ὁ Θεός σώζει τόν Νῶε, σώζει καί ζῶα. Ὁ Θεός λείει στόν Νῶε μέσα στήν κιβωτό νά βάλει καί ζῶα. Σώζεται λοιπόν ὁ Νῶε, δηλαδή ἓνα μέρος τῆς ἀνθρωπότητας, σώζονται καί κάποια ζῶα, ἓνα μέρος δηλαδή τοῦ ζωικοῦ βασιλείου.

Εἶναι πολύ σπουδαῖο αὐτό, ὅτι τελικά βλέπουμε τά

τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν ταῦτα ἅπαντα ἐδημιουργήθη» (PG 53, 60). Βλ. π. Ἀθανασίου Μυτιληναίου, *Ἡ Γένεσις, Τόμος Α΄, Μάθημα 8ο*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Κομνηνείου, Στόμιον Λαρίσης, 2017.

18. Βλ. ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *150 φυσικά, θεολογικά, ἠθικά καὶ πρακτικά κεφάλαια*, κδ΄, Φιλοκαλία, ἐκδ. Ἀστήρ, Δ, 141: «καὶ τὸν αἰσθητὸν τοῦτον ἅπαντα κόσμον πρὸ αὐτοῦ γενέσθαι δι' αὐτόν».

19. Βλ. Θεοφίλου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Αὐτόλυκον*, Β΄, 17, PG 6, 1080C-1081A.

20. Γέν. 6, 7.

ζῶα, καί γενικά τήν κτίση, νά ἀκολουθεῖ τόν ἄνθρωπο. Ξέρετε πόσο σπουδαῖο εἶναι αὐτό; Πρῶτα-πρῶτα εἶναι μία ἀπάντηση στόν ἄνθρωπο πού ἔχασε τόν προσανατολισμό του στόν κόσμο αὐτόν, μέ τή φιλοσοφία καί μέ τίς λεγόμενες *φυσικές θρησκείες*.

Δυστυχῶς, αὐτήν τή στιγμή, πρέπει νά σᾶς τό πῶ, οἱ ἀνατολικές θρησκείες, ὅπως ὁ Βουδδισμός κι ὁ Ἰνδουισμός, ἔχουν εἰσβάλει στή Δύση –Ἀμερική, Εὐρώπη καί στήν Ἑλλάδα φυσικά– καί δυστυχῶς ἔχουμε πολλά θύματα ἀπό τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανούς μας, πού ἀκολουθοῦν τίς ἀνατολικές θρησκείες καί υἱοθετοῦν τίς παράξενες δοξασίες τους.²¹

Καί ξέρετε τί σημαίνει νά μὴν τρώει κανεῖς κρέας γιά λόγους θρησκευτικούς, γιατί δηλαδή τά ζῶα δέν

21. Οἱ ἀνατολικές θρησκείες συνδέονται σέ μεγάλο βαθμό μέ τήν χορτοφαγία. Ἡ διάδοση μιᾶς διατροφῆς πού δέν περιέχει κρέας σέ αὐτές τίς θρησκείες προκύπτει ἀπό δύο βασικές θρησκευτικές ἀρχές: τήν ἀρχή τῆς μετενσαρκώσεως καί τήν ἀρχή τῆς μὴ βίας (*ἀχίμσα*). Στόν Βουδδισμό ἀποφεύγουν τήν κατανάλωση κρέατος, κυρίως βοδινοῦ, λόγω τοῦ ὅτι ὑπῆρξε ἡ μετενσάρκωση τοῦ Βούδδα σέ διάφορες μορφές ζώων πρὶν ντυθεῖ τήν ἀνθρώπινη μορφή. Ἡ χορτοφαγία συναντᾶται καί στόν Ἰνδουισμό καί τόν Τζαϊνισμό, μιά ἀσκητική θρησκεία τῆς Ἰνδίας, πού δέχονται τήν μετενσάρκωση, ἀρνούμενοι τήν ὑπαρξη ὁποιασδήποτε θεϊκῆς ὄντοτης. Οἱ ὁπαδοὶ τους εἶναι ὑπέρμαχοι τοῦ νά προκαλοῦν ὅσο τό δυνατόν λιγότερη βία στά ζῶντα πλάσματα, ἀποφεύγοντας ἀκόμα τίς ρίζες καί τοὺς βολβούς (Salter, E. 2006, *Θρησκείες τοῦ Κόσμου*, σ. 165). Ἐκτός ἀπό τό κρέας, ἀποφεύγουν καί τά αὐγά, τό γάλα, τό μέλι, τά γλυκά φρούτα, τό ἀλκοόλ, καί γενικά ὅλα πού προκαλοῦν ζύμωση, γιατί καί οἱ μικροοργανισμοὶ ἔχουν ψυχή! Ὁ κυρίαρχος πνευματικός στόχος τους εἶναι ἡ ψυχικὴ ἀπελευθέρωση καί ὑποτίναξη ἀπὸ τά δεσμά τῆς ὕλης. (Καφαταρίδης Β. 2006, *Τί σημαίνει ἐπιτέλους αὐτό τό Vegetarianism;*)

πρέπει νά τά τρώμε;... Φοβερό πράγμα! Εἶναι αἴρεση βαρειά!... Καί τοῦτο γιατί θεωρεῖται ὅτι ἡ κτίση ἡ ἔχει ψυχή, ἡ μέσα της ἔχει τό κακό ἐπειδὴ εἶναι ὑλική, καί συνεπῶς, τρώγοντας, γινόμαστε μέτοχοι τοῦ κακοῦ!... Παραμύθια δηλαδή!

Ξέρετε ὅτι πάρα πολλοί ἄνθρωποι σήμερα κάνουν ἀκρεοφαγία καί μόνο φυτοφαγία, ἀλλά, μέ τό πρόσχημα αὐτό, γίνονται γνῶστες, μύστες τρόπον τινά, ἀνατολικῶν θρησκειῶν; Τό ξέρετε; Εἶναι πολλοί! Διότι τό νά πεῖς ἀπλῶς δέν θά φάω κρέας, εἶναι ἄλλη παράγραφος –θά τό δοῦμε λίγο πιό κάτω αὐτό. Τό νά πεῖς ὅμως δέν θά φάω κρέας γιατί ἔχει κάτι ἄσχημο, κάτι ἁμαρτωλό, γιατί ἔχει ψυχή καί ἐκεῖ φωλιάζει τό κακό καί ὁ διάβολος. Αὐτό ἡ Ἐκκλησία μας τό καταδικάζει.

Ἴσως ὅμως ρωτήσετε: Ἡ νηστεία δέν εἶναι ἀντίθετη σ' ἐκεῖνο πού εἶπε ὁ Θεός, «ἔδωκα ὑμῖν τὰ πάντα»; σᾶς τά ἔδωσα ὅλα νά τά φᾶτε; Μήπως λοιπόν ἡ νηστεία ἀντίκειται;

Ἀλλά ἐάν δοῦμε ποιός θεσμοθετεῖ τήν νηστεία, θά καταλάβουμε πῶς δέν ἀντίκειται. Ποιός τήν θεσμοθετεῖ; Καί στήν Παλαιά Διαθήκη ὁ Θεός, καί στήν Καινή Διαθήκη ὁ Θεός, ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Συνεπῶς δέν ἔρχεται σέ ἀντίθεση. Ἀλλά ἄς τό δοῦμε αὐτό λίγο ἀπό πιό κοντά.

Ξέρετε, παιδιά, τί εἶναι ἡ νηστεία; Εἶναι μιά ἐντολή πού δόθηκε στούς πρωτοπλάστους στόν Παράδεισο, ἀλλά δέν τηρήθηκε. Ὁ Θεός τούς εἶπε: Μπορεῖτε νά φᾶτε ἀπό ὅλα, ἐκτός ἀπό τόν καρπό ἑνός δένδρου· δηλαδή νή σιτία, πού σημαίνει ὄχι φαγητά. Τά σιτία εἶναι τά φαγητά, νή σημαίνει ὄχι νηστεία λοιπόν –ἀπό ἐκεῖ παράγεται ἡ λέξη– εἶναι νά μή φᾶμε κάτι.

Ἀλλά τό ὅτι δέν πρέπει κάτι νά φᾶμε τό ὀρίζει ὁ Θεός. Τό ὅρισε μέσα στόν Παράδεισο. Ἐπειδή ἀκριβῶς δέν νηστεύσαμε μέσα στόν Παράδεισο, γι' αὐτό καί χάσαμε τόν Παράδεισο. Ἄν οἱ πρωτόπλαστοι νήστευαν ἀπ' αὐτόν τόν καρπό πού τούς ὅρισε ὁ Θεός, δέν θά χάναμε τόν Παράδεισο.²²

Ἐδῶ θά κάνω μιὰ μικρή παρένθεση πάλι. Ἰσως πεῖτε: *Καλά, δηλαδή ἡ Ἐκκλησία λέει νά μὴ φᾶμε λάδι. Τότε γιατί τρῶμε ἐλιές;...* Μερικοὶ ἀμέσως τρέχουν νά τό ποῦν αὐτό!... *Γιατί δηλαδή τρῶμε τίς ἐλιές, πού ἔχουν λάδι, ἀφοῦ νηστεύουμε τό λάδι;...* Καί γιατί δέν πρέπει νά τρῶμε ψάρια, ἀλλά τόν ταραμά τόν τρῶμε;... *Μά ὁ ταραμάς εἶναι τὰ αὐγά τῶν ψαριῶν· αὐτόν γιατί τόν τρῶμε;...*

Παιδιά, ἀκοῦστε, προσέξτε. Τό θέμα δέν εἶναι ἂν ἡ ἐλιά περιέχει λάδι, οὔτε ἂν ὁ ταραμάς εἶναι ψάρια *δυνάμει*. Γιατί, πράγματι, τί εἶναι τὰ αὐγά τῶν ψαριῶν; Εἶναι ψάρια *δυνάμει*, δηλαδή θά γίνονταν ψάρια. Τό θέμα δέν εἶναι ἐκεῖ· τό θέμα εἶναι ἡ ὑπακοή, ὅτι αὐτό πού λέει ἡ Ἐκκλησία πρέπει νά τηρηθεῖ. Τό βαθύτερο νόημα τῆς νηστείας δέν εἶναι ἂν πρέπει νά φάει κανεὶς λάδι ἢ ἐλιές, ἀλλά εἶναι ἡ ὑπακοή. Ἐφόσον ἡ Ἐκκλησία λέει δέν θά φᾶς λάδι, ἀλλά *μπορεῖς* νά φᾶς ἐλιές, τελείωσε. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἐντολή τῆς Ἐκκλησίας· αὐτό εἶναι ὅλο.

Θά μπορούσε ὁ Θεός, διά τῆς Ἐκκλησίας, νά πεῖ τό ἀντίθετο· νά πεῖ δηλαδή: *Μπορεῖτε νά τρῶτε κρέας ὅταν νηστεύετε, ἀλλά δέν θά τρῶτε χόρτα, δέν θά τρῶ-*

22. Βλ. μεγ. Βασιλείου, *Περὶ νηστείας*, Λόγος Α', PG 31, 168Α καί ἁγ. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Τερὰ παράλληλα*, PG 96, 193D.

τε ψωμί. Ὁ Θεός πάντα κάτι ἀπαγορεύει· δέν σᾶς τό εἶπα προηγουμένως;

Λοιπόν, τί λέει τώρα ἐδῶ; Λέει: Σοῦ ἐπιτρέπω τίς ἐλίές, ἀλλά ὄχι τό λάδι. Σοῦ ἐπιτρέπω τό αὐγοτάραχο, τόν ταραμά, ἀλλά ὄχι τά ψάρια. Στή λεγόμενη λευκή νηστεία, πού εἶναι ἡ τελευταία ἐβδομάδα πρὶν ἀπό τή Μεγάλη Τεσσαρακοστή, λέει: Σοῦ ἐπιτρέπω τά αὐγά καί τό γάλα· δέν σοῦ ἐπιτρέπω τό κρέας. Θά μοῦ πεῖτε: Μά τό γάλα καί τά αὐγά δέν εἶναι ζωικές τροφές;... Μᾶς δίνει ὁ Θεός αὐτό· ὄχι τό ἄλλο.

Ὅποτε ἐμεῖς, ἂν φᾶμε κρέας, δέν κάναμε ἀπλῶς κατάλυση νηστείας, ἀλλά παράβαση τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, δηλαδή τῆς ὑπακοῆς. Διότι τό κυριότατο στοιχεῖο τῆς νηστείας εἶναι ἡ ὑπακοή. Οἱ πρωτόπλαστοι λοιπόν ὅταν ἔφαγαν ἐκεῖνον τόν καρπό, ὁ καρπός δέν εἶχε τίποτα τό δηλητηριῶδες! Ὅταν θά φτάσουμε ἐκεῖ, θά τό δοῦμε· εἶναι μεγάλο θέμα καί πολύ ὥραϊο. Δέν εἶχε τίποτα λοιπόν ὁ καρπός· ἦταν ἀπλῶς παράβαση ἐντολῆς· τίποτε ἄλλο· ἦταν ἀνυπακοή.

Ὡστόσο, λέει πάρα πολύ ὥραϊα ὁ μέγας Βασίλειος: «Ἐπειδὴ οὐκ ἐνηστεύσαμεν, ἐξεπέσομεν τοῦ παραδείσου· νηστεύσωμεν τοίνυν, ἵνα πρὸς αὐτὸν ἐπανέλθωμεν»²³. Ἐπειδὴ δέν νηστέψαμε, γι' αὐτό ξεπέσαμε ἀπὸ τόν Παράδεισο· ἄς νηστέψουμε λοιπόν γιὰ νά ξαναγυρίσουμε πίσω. Οἱ πρωτόπλαστοι βγῆκαν ἀπὸ τόν Παράδεισο ἐπειδὴ δέν νήστεψαν· ἐμεῖς, γιὰ νά ξαναγυρίσουμε, πρέπει νά νηστέψουμε.

Κάποτε ὁ Χριστός, ὕστερα ἀπὸ τήν θεραπεία ἐνός

23. *Περὶ νηστείας, Λόγος Α΄*, PG 31, 168BC.

δαιμονισμένου, εἶχε πεῖ: «Τοῦτο τὸ γένος», δηλαδή τὸ γένος τῶν δαιμόνων –καί, προσέξτε, οἱ δαίμονες ἀντιπροσωπεύουν τὰ πάθη–, «οὐκ ἐκπορεύεται», δέν φεύγει, «εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ»²⁴, παρὰ μόνο μέ προσευχή καὶ νηστεία.

Ποιὸς τὸ εἶπε αὐτό; Ὁ Χριστός. Ἄλλη ὥρα, τὴν ἱδια τροφή, μπορεῖς νὰ τὴ φᾶς· τώρα ὅμως, στή νηστεία, ὄχι. Τὸ καταλάβετε;

Δέν μιλάω εἰδικά τώρα γιὰ τὴ νηστεία, ἀλλὰ ἔρχομαι νὰ σᾶς δείξω ὅτι ἡ νηστεία δέν ἀντίκειται σ' αὐτὸ πού εἶπε ὁ Θεός, ὅτι σᾶς τὰ ἔδωσα ὅλα νὰ τὰ φᾶτε.

Καὶ κάτι ἀκόμη. Λέγαμε προηγουμένως ὅτι στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὑπῆρχε μία διάκριση μεταξὺ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζώων. Ἦλεγε λοιπὸν ὁ Νόμος ὅτι μποροῦσαν νὰ φᾶνε τὸ κρέας ἀπὸ ὅλα τὰ δίχηλα ζῶα, αὐτὰ πού τὰ πόδια τους ἔχουν δύο χηλές, δύο νύχια, ὅπως εἶναι τὸ πρόβατο, ἡ κατσίκα, ἡ ἀγελάδα, ἀλλὰ δέν θὰ ἔτρωγαν ἀπὸ μονόχηλα ζῶα, μέ μία χηλή, ὅπως εἶναι τὸ ἄλογο, ὁ γαῖδαρος καὶ ἄλλα. Δέν ἔπρεπε νὰ φᾶνε καὶ ἀπὸ ἔρπετά. Ἀπὸ τὰ ψάρια, δέν θὰ ἔτρωγαν αὐτὰ πού δέν ἔχουν λέπια, ἐνῶ ἀπὸ τὰ πουλιά ὑπῆρχε ὁλόκληρος κατάλογος... ἐκεῖνο θὰ τὸ φᾶς, ἐκεῖνο δέν θὰ τὸ φᾶς. Ἔτσι, τὰ πιό πολλὰ ζῶα, τῆς θάλασσας, τῆς ξηρᾶς καὶ τοῦ ἀέρα, ἀπαγορεύονταν. Κι ὁ λαγός, φέρον εἰπεῖν, ἀπαγορευόταν νὰ φαγωθεῖ. Λίγα ἐπιτρεπόταν νὰ φᾶνε οἱ Ἑβραῖοι· δηλαδή ὑπῆρχε μία διάκριση μεταξὺ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζώων.²⁵

24. Ματθ. 17, 21.

25. Ὁ κατάλογος καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζώων παρατίθεται στὰ Λευιτικόν (11, 1-47. 17, 15-16) καὶ Δευτερονόμιον (14, 3-21).

Ἐδῶ περὶ τίνος πρόκειται;

Ἀπλούστατα, αὐτὴ ἡ διάκριση δέν εἶχε ὄντολογικὸ χαρακτήρα· δηλαδή τὰ ζῶα αὐτά δέν ἦταν στὴν πραγματικότητα ἀκάθαρτα· ἀλλὰ ἡ διάκριση αὐτὴ εἶχε νομικὴ διάσταση. Τί σημαίνει αὐτό; Ἀπλῶς ὁ Θεός ἔλεγε δέν θά τό φᾶτε αὐτό, γιατί ἔτσι θέλω. Δέν εἶχε τίποτα δηλαδή ὁ λαγός γιά νά μήν τόν φᾶνε, οὔτε τό χέλι, πού δέν ἔπρεπε νά τό φᾶνε γιατί δέν ἔχει λέπια.

Γιατί τό ἔκανε ὁμως ὁ Θεός αὐτό; τί σημασία εἶχε;

Ἀπλούστατα, ἤθελε νά παιδαγωγήσει τόν λαό Του ὁ Θεός στό νά μποροῦν νά διακρίνουν ὅτι ὑπάρχουν καθαροί καί ἀκάθαρτοι ἄνθρωποι· ἤθελε νά τοὺς παιδαγωγήσει ἐνόσω ὑπῆρχε ἀκόμη ἡ εἰδωλολατρία. Ὅπως δέν ἔπρεπε νά τρῶνε κάποια ζῶα, ἔτσι ἔπρεπε καί νά μήν ἔχουν ἰδιαιτέρες σχέσεις μέ κάποιους ἀνθρώπους. Ποιοί ἦταν αὐτοί; οἱ εἰδωλολάτρες.

Τώρα ὁμως πού ἦρθε ὁ Χριστός, ὁ λαός τοῦ Θεοῦ ἔπαψε νά εἶναι περιορισμένος –καί μέ τή γεωγραφική ἀκόμα ἔννοια· ὄχι μόνο τή νομική– καί δέν ὑπάρχει πλέον λόγος διαχωρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων σέ εἰδωλολάτρες καί μή –ἐφόσον καί οἱ εἰδωλολάτρες γίνονται Χριστιανοί– οὔτε ὑπάρχουν πιά ἀκάθαρτοι ἄνθρωποι. Ὁ λαός αὐτός ἐκπλήρωσε τόν σκοπό του· ἔδωσε τήν Θεοτόκο, ἡ ὁποία μᾶς ἔδωσε τόν Χριστό. Δηλαδή ὁ Ἰσραήλ ἱστορικά ἔπρεπε νά βρίσκεται μέσα στό πλαίσιο τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, γιά νά μᾶς δώσει τήν Θεοτόκο· ἔπρεπε νά ἔχουμε ἓνα ἅγιο πρόσωπο. Πῶς ἀλλιῶς θά ἐρχόταν ἡ Θεοτόκος; καί πῶς μετά θά ἐρχόταν ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ; Τώρα λοιπόν πιά δέν ὑπάρχει νομικὴ διά-

κριση καθαροῦ καί ἀκαθάρτου φαγητοῦ.²⁶

Θυμηθεῖτε ἐκεῖνο τό θαυμάσιο ὄραμα τοῦ ἀποστόλου Πέτρου, ὅταν φιλοξενεῖτο σ' ἓνα σπίτι στήν Ἰσόππη, πού ἓνα μεσημέρι ἀνέβηκε στό ὑπερῶο, στήν ταράτσα νά προσευχηθεῖ. Πείνασε δέ καί ἤθελε νά φάει κάτι. Ἐνόσω τοῦ ἐτοίμαζαν φαγητό, ἔπεσε σέ ἔκσταση καί εἶδε νά κατεβαίνει ἀπό τόν οὐρανό μία ὀθόνη, ἓνα σεντόνι, πού μέσα εἶχε ἀπ' ὅλα τά ζῶα, καθαρά καί ἀκάθαρτα.

Ἄκουσε τότε μία φωνή νά τοῦ λέει: «Πέτρε, θῦσον καί φάγε»· σφάξε νά φᾶς, ἀφοῦ πεινᾷς.

Ἀλλά ὁ ἀπόστολος Πέτρος ἀπάντησε: «μηδαμῶς, Κύριε»· μέ κανέναν τρόπο, Κύριε, γιατί δέν ἔφαγα ποτέ ἀκάθαρτο.

Καί λέει πάλι ἡ φωνή: «Ἄ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε σὺ μὴ κοίνου»²⁷. ἐκεῖνα πού ὁ Θεὸς ἔκανε καθαρά, σύ μὴ τά θεωρεῖς ἀκάθαρτα –κοινόν λεγόταν τό ἀκάθαρτο.

Καθὼς ὁ Πέτρος βρισκόταν σέ ἀπορία, τί νά σημαίνει αὐτό, τὴν ἴδια ὥρα χτυποῦν τὴν πόρτα ἀπὸ κάτω οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Κορνηλίου –εἰδωλολάτρης ἄξιωματικός ὁ Κορνήλιος– πού ἦρθαν νά τὸν καλέσουν νά πάει νά τοὺς κατηχήσει, νά τοὺς βοηθήσει, νά τοὺς βαπτίσει... γιατί τελικὰ ἦρθε καί σ' αὐτοὺς ἡ Πεντηκοστή. Τότε κατάλαβε ὁ ἀπόστολος Πέτρος ὅτι δέν ὑπῆρχαν πιά ἀκάθαρτοι ἄνθρωποι.

Ἄρα στήν Καινὴ Διαθήκη καταργεῖται πλέον αὕτη ἡ διάκριση καθαροῦ καί ἀκάθαρτου.

26. Βλ. Β' Κορ. 6, 14.

27. Πράξ. 10, 14-16.

Πρέπει νά σᾶς πῶ ὅμως ἐδῶ ὅτι δυστυχῶς ἔχουν μείνει κάποια κατάλοιπα καί σ' ἐμᾶς, ἀπό αἰρετικές ὁμῶς διδασκαλίες· ὅπως, ἐπί παραδείγματι, πολλοί δέν τρῶνε τόν σκαντζόχοιρο· καί λένε: *Ἐφαγες σκαντζόχοιρο;... ὦ! ἐπτά χρόνια δέν θά κοινωνήσεις!...*

Καί τί εἶναι ὁ σκαντζόχοιρος; Ἕνα ζῶο τοῦ Θεοῦ! Καί γιατί δέν θά κοινωνήσει κάποιος ἐπτά χρόνια ἂν θά φάει σκαντζόχοιρο; Αὐτές εἶναι δαιμονικές διδασκαλίες, γιά νά κρατήσῃ ὁ Διάβολος τόν πιστό μακριά ἀπό τό ἅγιο Ποτήριο.²⁸

Τό ἀκούσατε, παρακαλῶ; τό προσέξατε;... Ἄν ἀκούσετε τυχόν τούς γονεῖς σας, συγγενεῖς σας, φίλους, ὅτι δέν κοινωνοῦν ἐπειδή ἔφαγαν σκαντζόχοιρο... –πῶ πῶ!– νά τούς τό πεῖτε! Εἶναι αἵρεση αὐτό τό πράγμα!... εἶναι στραβό πράγμα! Ἡ Ἐκκλησία ἔχει καταδικάσει ἐκείνους τούς αἰρετικούς πού ἔλεγαν *μή τό φᾶς αὐτό... μή τό φᾶς ἐκεῖνο... εἶναι ἀκάθαρτο!*

Ἀκοῦστε πῶς τό λέει αὐτό ὁ ἀπόστολος Παῦλος σέ δύο ἐπιστολές του: «Τὸ δὲ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων... ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν»²⁹. Τό δέ Πνεῦμα –τό Ἅγιο Πνεῦμα– ρητῶς λέει, κατηγορηματικῶς, ὅτι στούς ἔσχατους χρόνους θά ἀποστατήσουν μερικοί ἀπό τήν ὀρθή πίστη γιατί θά δίνουν προσοχή σέ ἀνθρώπους μέ πνεύματα πλάνης καί σέ διδασκαλίες δαιμονικές... καί θά ἐμποδίζουν τούς ἀνθρώπους νά τρῶνε ἀπό φαγητά, πού ὁ Θεός τά

28. Πρβλ. Α' Τιμ. 4, 1. Ἦσ. 29, 13. Ματθ. 15, 6-9. Μᾶρκ. 7, 6-9.

29. Α' Τιμ. 4, 1-5. Κολ. 2, 21.

ἔφτιαξε γιά νά τά τρῶνε. Εἶδατε; «εἰς μετάληψιν», νά τά τρῶμε· ὅχι μὴ φᾶς αὐτό καί μὴ φᾶς ἐκεῖνο!³⁰

Λέει καί στούς Κολασσαεῖς: «Τί δογματίζεσθε... μὴ ἄψη μηδὲ γεύση μηδὲ θίγης... κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων;»³¹. Τί κάθεστε, λέει, καί ὑποβάλλεστε σέ τέτοια δόγματα, πού ἔχουν γίνει σύμφωνα μέ παραγγέλματα καὶ διδασκαλίες ἀνθρώπων, πού σᾶς λένε μὴ τό δοκιμάσεις αὐτό, ἀκάθαρτο· μὴ τό φᾶς ἐκεῖνο, ἀκάθαρτο; Ὅλες αὐτές εἶναι αἰρετικές, δαιμονικές διδασκαλίες ἀνθρώπων πού δέν ἔχουν σχέση μέ τὴν Ἐκκλησία.

Νά τό ξέρετε αὐτό τό πράγμα. Σᾶς εἶπα προηγουμένως ὅτι καί στήν ἐποχή μας ἔχουμε κατάλοιπα Μανιχαϊσμοῦ. Τέτοια κατάλοιπα βρίσκουμε καί στόν Βουδισμό καί σέ ἄλλες αἱρέσεις.³²

30. Οἱ Γνωστικοί, ὡς δυαρχικοί, ἀπέρριπταν τὴν ὕλη, ὡς φορέα τοῦ κακοῦ. Πίστευαν πὺς πρέπει νά ἀπονεκρώσουν τὴν ὕλη καί νά τὴν καταστρέψουν μέ δύο τρόπους, εἴτε μέ τὴν ἀνηθικότητα καί ἀκολασία, εἴτε μέ τὴν αὐστηρή ἐγκράτεια, ἔχοντας ὡς σύνθημά τους τό "παραχρησθαι τῇ σαρκὶ δεῖ". Θεωροῦσαν δηλαδή ὅτι ἦταν δυνατό νά φθάσουν στό ἴδιο ἀποτέλεσμα ἀκολουθώντας δύο διαφορετικούς δρόμους. Οἱ πρῶτοι –ὅπως οἱ Νικαλαῖτες– ἐπιδίδονταν σέ κάθε εἶδους ἀκολασία, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι –ὅπως οἱ Ἐγκρατίτες– κήρυτταν τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀποχή ἀπὸ τὸν γάμο κι ἀπὸ κάποιες τροφές. Ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος, «Τὸν γάμον σαφῶς τοῦ διαβόλου ὀρίζονται. Ἐμψυχα δὲ βδελύσσονται ἀπαγορεύοντες, οὐχ ἔνεκεν ἐγκρατείας οὔτε πολιτείας, ἀλλὰ κατὰ φόβον καὶ ἰνδαλμὸν τοῦ μὴ καταδικασθῆναι ἀπὸ τῆς τῶν ἐμψύχων μεταλήψεως. Κέχρηται δὲ καὶ αὐτοὶ μυστηρίου δι' ὕδατος· οἶνον δὲ ὅλως οὐ μεταλαμβάνουσι, φάσκοντες εἶναι διαβολικόν.» (Πανάριον 47, 1. PG 41, 849D).

31. Βλ. Κολ. 2, 21.

32. Κύριος ἄξονας γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο περιστρέφονται πολλές

Ίσως μέ ρωτήσετε ἀκόμη: *Στόν Μοναχισμό ὑπάρχει ἀκρεοφαγία· δηλαδή σέ πολλά μοναστήρια, ὄχι σέ ὅλα, δέν τρῶνε καθόλου κρέας· ποτέ, ποτέ. Βεβαίως τρῶνε ψάρια, αὐγά, γάλα... ἀλλά κρέας ποτέ. Αὐτό τί σημαίνει; Μήπως ἔχει καμμία σχέση μ' ἐκεῖνα τά προηγούμενα πού λέγαμε;*

Ὅχι, παιδιά· ἀπλῶς εἶναι μία ἄσκηση. Τίποτα ἄλλο· εἶναι μία ἄσκηση. Εἶναι μιά προσπάθεια νά βιωθεῖ ἡ ἀρχαία, ἡ ἀρχέγονη, παραδεισιακή κατάσταση. Ὅπως οἱ πρωτόπλαστοι στόν Παράδεισο δέν ἔτρωγαν κρέας, ἔτσι καί στόν Μοναχισμό δέν τρῶνε κρέας, ἀκριβῶς γιά νά βιώσουν αὐτήν τήν ἀρχέγονη παραδεισιακή κατάσταση. Δέν εἶναι ἁμαρτία ὅμως νά φᾶνε καί οἱ μοναχοί κρέας. Ξαναλέω, δέν εἶναι ἁμαρτία. Ἀπλῶς θά ἤθελαν νά βιώσουν αὐτό, δηλαδή τήν παλιά ἐκείνη, τήν παραδεισιακή ζωή.

Ἔτσι, τά ζῶα, μέσα στόν Μοναχισμό, ὅπως καί στόν ἀρχαῖο Παράδεισο, ἀπό θύματα τοῦ ἀνθρώπου, γίνονται πάλι φίλοι του. Θά δοῦμε ἀργότερα πῶς στέκεται μπροστά στά ζῶα ὁ Ἀδάμ. Εἶναι φίλοι του τά ζῶα. Περνοῦν ἀπό μπροστά του, τόν ἀναγνωρίζουν ὡς κύριο, μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν τοῦ κάνουν κανένα κακό, εἶναι φίλοι του. Ἀλλά ἀπό τόν καιρό πού ὁ ἄνθρωπος ἀμάρτησε ἀπέναντι στόν Θεό, τά ζῶα ἐπαναστάτησαν

θρησκεῖες καί αἱρέσεις εἶναι ὁ Μανιχαϊσμός. Αὐτός, εἴτε στήν ἀρχική μορφή του εἴτε μέσα ἀπό τήν ἐπιρροή του σέ μεταγενέστερες αἱρέσεις, πολεμᾷ τήν Ὁρθοδοξία ἀπό τήν πρώτη στιγμή. Ὅλες αὐτές οἱ θρησκευτικές ὁμάδες ἀποτελοῦν παρακλάδια τοῦ Μανιχαϊσμοῦ. "Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ μανιχαΐστικὸς δυαλισμός ... ἐπιβίωσε ὡς πηγὴ πολλῶν αἱρέσεων". (Θρησκευτιολογικὸ Λεξικό, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2000, σ. 357β)

έναντίον τοῦ ἀνθρώπου καί ἔγιναν ἐχθροί του.³³

Ἔτσι λοιπόν βλέπει κανεῖς ἐκεῖνο τό θαυμάσιο, τό πραγματικά θαυμάσιο, πολλούς ἁγίους ἀνθρώπους, ἀσκητές, μέσα στίς ζουγκλες τῶν δασῶν, τῆς Σιβηρίας, τῆς Ἀνατολῆς καί ὅπουδῆποτε, τοὺς βλέπει νά κάνουν συντροφιά μέ τά ζῶα! Ξέρετε τί σημαίνει νά κάθεται στήν καλύβα σου ὡς ἀσκητής, καί νά ἔρχεται κάθε μέρα μιά ἀρκούδα ἢ ἕνα λιοντάρι νά σοῦ κάνει παρέα;... καί ὄχι μόνο νά σοῦ κάνει συντροφιά τό λιοντάρι, ἀλλά νά τό βάζεις καί νά σοῦ κάνει δουλειές;... Ναί, ναί! Εἶναι καταπληκτικό.

Διηγούνται πῶς μιά φορά κάποιο λιοντάρι ἔφαγε ἕνα ὑποζύγιο, ἕναν γάιδαρο, σέ ἕνα μοναστήρι, καί δέν μπορούσαν οἱ ἄνθρωποι νά μεταφέρουν ξύλα, νά κάνουν τίς δουλειές τους καί τά λοιπά. Τότε ἐκεῖ ἦταν ἕνας πολύ ἅγιος ἡγούμενος καί εἶπε στό λιοντάρι: Ἔλα ἐδῶ· γιατί ἔφαγες τό ὑποζύγιό μας; Λοιπόν, ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός θά κουβαλᾷς ἐσύ τά ξύλα. Καί τό λιοντάρι, παιδιά, ἐκτελοῦσε χρῆμα μεταφορικοῦ ζώου, γιατί ὑποτασσόταν στήν ἀγιότητα ἐκείνου τοῦ ἀνθρώπου!

Αὕτη ἦταν ἡ ἀρχέγονη, παραδεισιακή δηλαδή, κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ σχέση του μέ τά ζῶα. Αὕτη ἦταν!

Ἀλλά γιατί ὁ ἄνθρωπος πλάσθηκε νά τρώει;

Θεολογικά, θά λέγαμε, ὁ ἄνθρωπος γιά νά ζήσει πρέπει νά φάει, γιατί ἔτσι τό θέλει ὁ Θεός. Τρώγοντας

33. Βλ. Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, *Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου*, Κεφ. ΙΓ', σ. 23, ἔκδ. Schwartz E, Leipzig 1993, ὅπως καί ἁγ. Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου, *Λόγοι Ἠθικοί*, 1,2, *Sources Chretiennes* 122, σ. 190. Βλ. *Μάθημα 35ο*, σ. 262 κ.ἑ.

ὅμως, πρέπει νά μετασχηματίσει, τρόπον τινά, αὐτόν τόν ὑλικό κόσμο σέ ἄνθρώπους.

Βλέπετε, γιά νά ζήσει ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά φάει· καί ἂν ζήσει, ἀφοῦ θά τρώει, θά μπορέσει νά δημιουργήσει, νά γεννήσει κι ἄλλους ἄνθρώπους, καί οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τό ἴδιο. Τί κάνουν λοιπόν οἱ ἄνθρωποι ὅλοι πού γεννιοῦνται καί γεννοῦν ἐπειδή ἀκριβῶς τρῶνε; Μετασχηματίζουν, τρόπον τινά, μετατρέπουν τή δημιουργία σέ σάρκα καί αἷμα, δηλαδή σέ ἄνθρώπους, γιά νά τήν προσφέρουν πρὸς τόν Θεό.

Ὁλόκληρος ὁ κόσμος, γιά τόν ἄνθρωπο, παρουσιάζεται σάν ἓνα πλούσιο τραπέξι, ἓνα γενικό συμπόσιο δηλαδή· καί καλεῖ ὁ Θεός τόν ἄνθρωπο νά λάβει μέρος σ' αὐτό τό συμπόσιο. Ἡ εἰκόνα μάλιστα τοῦ συμποσίου παραμένει σέ ὁλόκληρη τήν Ἁγία Γραφή ὡς κεντρική εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου στήν πρωταρχή της καί στό τέλος της.

Δηλαδή· τό πρῶτο πράγμα πού ἔκανε ὁ Ἀδάμ μέσ στόν Παράδεισο ἦταν νά φάει· νά φάει γιά νά ζήσει. Καί ὁ ἄνθρωπος τώρα στήν Καινή Διαθήκη, γιά νά ζήσει, πρέπει νά φάει. Τί πρέπει νά φάει; τό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ! Τό τελευταῖο τραπέξι ἀπό τό ὁποῖο ἓνας ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη νά γευθεῖ στή ζωή του εἶναι αὐτό, παιδιά· ἡ Θεία Κοινωνία!

Βλέπετε, ὅταν πεθαίνει ἓνας ἄνθρωπος, δέν τρώει πιά τίποτε ἄλλο, δέν ἀπομένει νά γευθεῖ κάτι ἄλλο· τό τελευταῖο του τραπέξι πρέπει νά εἶναι τό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ! Εἶναι ἐκεῖνο πού εἶπε καί ὁ Κύριος –σάν εἰκόνα βεβαίως, γιατί σᾶς εἶπα προηγουμένως ὅτι στή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δέν τρῶμε οὔτε πίνουμε–

«ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου»³⁴.

Ἀλλά ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν παροῦσα ζωὴ καὶ συνεπῶς δέν θά ζήσουμε, ἂν δέν φᾶμε τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ!³⁵

Θά δοῦμε κάτι πολὺ ὠραῖο ὅταν θά φθάσουμε στό κείμενο μέ τὰ δύο δένδρα, τὸ δένδρο τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ τὸ δένδρο τῆς ζωῆς. Θά δοῦμε ὅτι ἐκεῖνο τὸ δένδρο τῆς ζωῆς ἦταν ...ὁ Χριστός! τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ! Δέν μπορεῖ κανεὶς νά ζήσει λοιπόν, ἐάν δέν φάει τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ.

Γι' αὐτό τὸ πιό ἱερὸ Μυστήριον, τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας, τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ, μᾶς παραδόθηκε ἐπάνω σέ ἓνα τραπέζι, δηλαδή σ' ἓνα συμπόσιο, στό Μυστικὸ Δεῖπνο, ἐκεῖ ποῦ ὁ Χριστός εἶπε: «Λάβετε φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου... πίνετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμα μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἅφρεσιν ἁμαρτιῶν.»³⁶.

Ἀλλά, πρῶτα ὁ Θεός, παιδιά, θά συνεχίσουμε τὴν ἐρχόμενη Κυριακή. Νά σᾶς εὐλογεῖ ὁ Θεός.

Κυριακή, 23 Ὀκτωβρίου 1983

34. Λουκᾶ 22, 30.

35. Βλ. Ἰωάν. 6, 53-54.

36. Ματθ. 26, 26-27. Μᾶρκ. 14, 22-24. Α' Κορ. 11, 24-25.